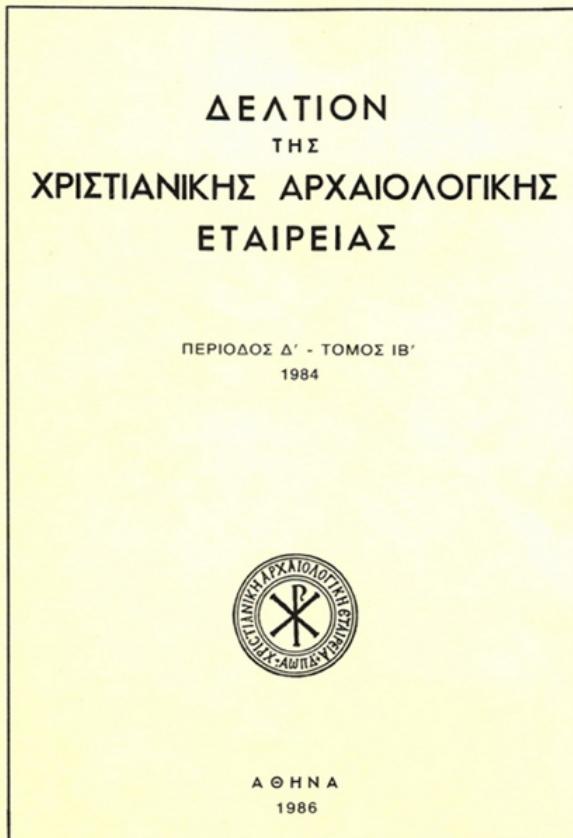

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 12 (1986)

Δελτίον ΧΑΕ 12 (1984), Περίοδος Δ'. Στην εκατονταετηρίδα της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας (1884-1984)

Τα εκατόχρονα της ΧΑΕ.

(ΧΑΕ) ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

doi: [10.12681/dchae.941](https://doi.org/10.12681/dchae.941)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ (ΧΑΕ). (1986). Τα εκατόχρονα της ΧΑΕ. Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, 12, 7-16. <https://doi.org/10.12681/dchae.941>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Τα εκατόχρονα της Χ.Α.Ε.

Δελτίον ΧΑΕ 12 (1984), Περίοδος Δ'. Στην εκατονταετηρίδα
της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας (1884-1984)•
Σελ. 7-16

ΑΘΗΝΑ 1986

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL
DOCUMENTATION
C E N T R E

e Publishing

www.deltionchae.org

ΤΑ ΕΚΑΤΟΧΡΩΝΑ ΤΗΣ Χ.Α.Ε.

Τό έτος 1984 ή Χριστιανική Αρχαιολογική Έταιρεία, που εἶχε ίδρυθεῖ τό Δεκέμβριο τοῦ 1884 ἀπό μερικούς ἐνθουσιώδεις ἀνθρώπους, συμπλήρωσε ἑκατό χρόνια ζωῆς. Γιά νά τιμηθεῖ αὐτή ή τομή στήν ίστορία τῆς Χ.Α.Ε., τό Διοικητικό Συμβούλιο ἀποφάσισε νά δργανώσει διεθνή συνάντηση περιορισμένου ἀριθμοῦ διαπρεπών δυζαντινολόγων, κατά προτίμηση τῆς παλαιότερης γενεᾶς, ὥστε δρασμός νά δρει ἀπήχηση στό διεθνές ἐπιστημονικό κοινό. Ἀπό τούς προσκαλεσμένους πού δέν μπόρεσαν νά ἔρθουν, δό K. Weitzmann ἔστειλε τηλεγραφικά τίς εὐχές του καί ὑποσχέθηκε νά στείλει μιά μελέτη γιά τόν πανηγυρικό τόμο καί δ Lavagnini ἔστειλε τίς ἀκόλουθες εὐχές: «Ἐορτάζοντας τά ἑκατό χρόνια τῆς Χ.Α.Ε. φέρνω στό νοῦ μου τόν ἀξέχαστο φίλο Γεώργιο Σωτηρίου ἐλθόντα στό Παλέρμο ἐπικεφαλῆς τῆς Ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας στό δύρδο Βυζαντινολογικό Συνέδριο».

Οἱ ὄμιλες ἔγιναν σύμφωνα μέ τό δημοσιευόμενο ἐδῶ πρόγραμμα, μπροστά σέ πυκνό ἀκροατήριο, πού δέν ἔλειψε καί τίς πιό ἀκατάλληλες ὥρες. Ὁ τύπος καί τά μαζικά μέσα ἐνημέρωσης σημείωσαν μέ εύμενεια τίς ἐκδηλώσεις. Τίς δαπάνες τῆς συνάντησης κάλυψε τό 'Υπουργεῖο Πολιτισμοῦ.

Δημοσιεύονται ἐδῶ τό πρόγραμμα, ή προσφώνηση τῆς Κυρίας 'Υπουργοῦ Μελίνας Μερκούρη, καθώς καί ή ὄμιλία τοῦ Προέδρου, δόπου διαγράφεται σύντομα ή ίστορία τῆς Χ.Α.Ε.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΩΝ ΕΚΔΗΛΩΣΕΩΝ ΤΟΥ ΕΟΡΤΑΣΜΟΥ

’Αθήνα, 6-9 ’Οκτωβρίου 1984

Στήν αιθουσα διαλέξεων τοῦ ’Εθνικοῦ Ιδρύματος ’Ερευνῶν

Σάββατο, 6 ’Οκτωβρίου

Πρωινή συνεδρίαση. Προεδρεύει ὁ κ. Μανόλης Χατζηδάκης.

11.00 ’Η ’Υπουργός Πολιτισμοῦ Κυρία Μελίνα Μερκούρη θά κηρύξει τήν
ἐναρξη τοῦ έορτασμοῦ. ’Εναρκτήρια ὁμιλία τοῦ Προέδρου τῆς
Χ.Α.Ε. κ. Μανόλη Χατζηδάκη.

– Χαιρετισμός τοῦ Προέδρου τῆς Διεθνοῦς ’Ενώσεως Βυζαντινῶν
Σπουδῶν καθηγητοῦ κ. Herbert Hunger.

11.30 Διονύσιος Ζακυθηνός, Autour de la Querelle des images.

12.15 Ernst Kitzinger, A 12th century Sanctuary of the Theotokos. St. Mary
of the Admiral in Palermo.

’Απογευματινή συνεδρίαση. Προεδρεύει ὁ κ. Διονύσιος Ζακυθηνός.

5.30 George Galavaris, Σιναϊτικά χειρόγραφα τόν καιρό τῶν ’Αράδων.

6.30 ’Ελένη Γλύκατζη-Ahrweiler, ’Η ’Ελλάδα καί ὁ μικρασιατικός ’Ελλη-
νισμός.

7.30 ’Εγκαίνια τῆς ”Εκθεσης «Γιά τά ἔκατό χρόνια τῆς Χριστιανικῆς
’Αρχαιολογικῆς ’Εταιρείας», στό Βυζαντινό Μουσεῖο.

8.00 Δεξίωση στό Βυζαντινό Μουσεῖο.

Κυριακή, 7 ’Οκτωβρίου

Πρωινή συνεδρίαση. Προεδρεύει ὁ κ. Μαρίνος Καλλιγᾶς.

10.30 Jean Pierre Sodini, Diffusion de certains types de plaques de chancel.

11.30 Herbert Hunger, Die Herrschaft des “Buchstabens”. Das Verhältnis
der Byzantiner zu Schrift- und Kanzleiwesen.

12.30 Ihor Ševčenko, The Search of the Past around the Year 800.

Δευτέρα, 8 ’Οκτωβρίου

’Εκδρομή τῶν προσκεκλημένων στή μονή Δαφνίου καί τή μονή
’Οσίου Λουκᾶ.

Τρίτη, 9 ’Οκτωβρίου

’Απογευματινή συνεδρίαση. Προεδρεύει ὁ κ. Δημήτριος Πάλλας.

6.00 Charles Delvoye, Art Byzantin et art Lombard.

7.00 Cyril Mango, The Archangel Michael and Attis.

8.00 ’Αποχαιρετισμός ἀπό τόν πρόεδρο κ. Μανόλη Χατζηδάκη.

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΣ ΥΠΟΥΡΓΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΜΕΛΙΝΑΣ ΜΕΡΚΟΥΡΗ

Μέ χαρά και ύπερηφάνεια χαιρετίζω τή διεθνή ἐπιστημονική συνάντηση τήν ἀφιερωμένη στά ἑκατό χρόνια μᾶς ἀπό τίς παλαιότερες ἐπιστημονικές ἔταιρεις τῆς χώρας. Ἡ Χριστιανική Ἀρχαιολογική Ἐταιρεία ὅταν ἰδρύθηκε τό 1884 ἔκεινούσε μιά πρωτοποριακή γιά τήν ἐποχή της ἐκστρατεία γιά τήν περισυλλογή, τή διάσωση και τή μελέτη τῶν χριστιανικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδας, σέ μιά ἐποχή δηλαδή πού τά ἔργα τῶν λεγόμενων τότε σκοτεινῶν αἰώνων ἦταν περιφρονημένα.

Σήμερα ή πολιτεία θεωρεῖ αὐτονόητη τήν ὑποχρέωση νά φροντίζει ὥστε νά σωθοῦν και νά συντηρηθοῦν τά μνημεῖα και νά περισυλλέγονται τά καλλιτεχνικά ἔργα, τεκμήρια ὅλα ἀνεκτίμητα τῆς ἐθνικῆς μας κληρονομίας ἀπό τή βυζαντινή και τή νεότερη ἐποχή.

Θεωροῦμε ὅτι ή συμβολή τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας στή συνειδητοποίηση τῆς ἰδιαιτεροης ἀξίας τοῦ τομέα αὐτοῦ τῆς πολιτιστικῆς κληρονομίας στή διάρκεια τοῦ ἀιώνα πού πέρασε ἦταν και εἶναι τεράστια. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή ή Ἐταιρεία ἦταν ὁ ἐμπνευσμένος πρόδρομος και παραμένει πολύτιμος συνεργάτης τοῦ Ὕπουργοῦ και τῶν Ὅπηρεσιῶν τοῦ Ὅπουργείου Πολιτισμού. Γι' αὐτό και τό Ὅπουργείο μας μετέχει πρόθυμα στόν ἑορτασμό τῶν ἑκατό χρόνων μέ τήν εἰδική Ἔκθεση πού δργανώνει τό Βυζαντινό Μουσεῖο, ὅπου φυλάσσονται σέ παρακαταθήκη και οι σημαντικές συλλογές τῆς Ἐταιρείας.

Σήμερα, μέ τήν ἐπιστημονική δραστηριότητα τῆς Ἐταιρείας, μέ τούς δέκα τόμους τοῦ περιοδικοῦ Δελτίο και τά ἄλλα δημοσιεύματα, μέ τά ἔλληνικά συμπόσια πού δργανώνει κάθε χρόνο και τίς διεθνεῖς συναντήσεις ὅπου μετέχουν διαπρεπεῖς ἐπιστήμονες, φύλοι τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ ἀπ' ὅλο τόν κόσμο, ή Ἀθήνα ἔχει ἀναδειχθεῖ σ' ἔνα ἀπό τά σημαντικότερα κέντρα μελέτης και προοδολῆς τῆς βυζαντινῆς και μεταβυζαντινῆς τέχνης. Γι' αὐτό είμαι ύπερηφανη πού μπορῶ σήμερα νά κηρύξω ὅτι ἀρχίζει ή Συνάντηση γιά τά ἑκατό χρόνια τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.

ΕΝΑΡΚΤΗΡΙΑ ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ Χ.Α.Ε.
κ. ΜΑΝΟΛΗ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ

‘Η διεθνής συνάντηση διερχόμενη στά 100 χρόνια της Χριστιανικής ’Αρχαιολογικής ’Εταιρείας ἀρχίζει μέ τή λαμπρή παρουσία τῆς Κυρίας ’Υπουργοῦ Πολιτισμοῦ καί ’Επιστημῶν Μελίνας Μερκούρη καί μέ τή συμμετοχή τῶν σοφῶν συναδέλφων πού δέχθηκαν νά ἔλθουν καί ἀπό τά πέρατα τοῦ κόσμου γιά νά συνεορτάσουν ἐνεργητικά μαζί μας, μπροστά στό διαλεκτό ἀκροατήριο, μέ τὸν Πρόεδρο καί μέλη τῆς ’Ακαδημίας, τά μέλη τῆς ’Εταιρείας καί μέ τόσους φίλους τῆς ’Εταιρείας καί τῆς διεθνῆς τέχνης. Σήμερα, ἐπάνω στό κλείσιμο τοῦ κύκλου τοῦ πρώτου αἰώνα τῆς ζωῆς της, ἡ ἰδρυση τῆς ’Εταιρείας μᾶς φαίνεται περισσότερο ἀπό ἄλλοτε δικαιωμένη, καθώς εἴμαστε σέ θέση νά ἀναλογιστοῦμε πόσο σωστά εἶχαν συλλάβει τότε οἱ ἰδρυτές της τούς στόχους, ὥστε νά παραμένουν καί σήμερα ὅχι μόνο ἀκρως ἐπίκαιοι, ἀλλά καί νά ἔχουν ἐνσωματωθεῖ στά κυρεονητικά προγράμματα.

Εἶναι ἐπιταγή τῆς ἡμέρας νά φέρομε στή μνήμη μας τοὺς πρωτοπόρους αὐτούς τοῦ 1884¹, οἱ ὅποιοι μέσα στή γενική ἀδιαφορία τῆς ἐποχῆς εἶχαν αὐτοὶ πονέσει γιά τήν ἐγκατάλειψη, ἀν ὅχι γιά τή συστηματική καταστροφή τῶν χριστιανικῶν μνημείων. ’Αφοῦ εἶχαν ἀπευθύνει ἀπό τόν τύπο μάταιες ἐκκλήσεις πρός τό «ἐπί τῶν ’Εκκλησιαστικῶν ’Υπουργεῖον» νά φροντίσει «περὶ τῆς διασώσεως τῶν χριστιανικῶν ἀρχαιοτήτων θέτον φραγμόν εἰς τό φρικαλέον καί δύσμεροι προσβαῖνον ἐργον τῆς καταστροφῆς»², ἀποφάσισαν τελικά νά ἰδρύσουν τό Δεκέμβριο τοῦ 1884 μιά ἑταιρεία τῆς ὅποιας σκοπός ἦταν «ἡ περιουσιαγωγή καί διάσωσις τῶν ἐν ’Ελλάδι καί ἀλλαχοῦ εύρισκομένων τῆς Χριστιανικῆς ἀρχαιότητος μνημείων καί ἵερῶν κειμηλίων, ὃν ἡ σπουδὴ καί μελέτη συμβάλλουσι πρός διαφώτισιν τῆς καθόλου ἐνιαίας πατρώφας ἡμῶν ἴστορίας καί τέχνης»³.

Θά παρατηρήσομε ὅτι στή διατύπωση αὐτή τοῦ καταστατικοῦ τό δάρος της ἀρχαιολογικῆς αὐτῆς ἑταιρείας πέφτει στά μνημεῖα καί στά ἱερά κειμήλια, ἀποψη τότε ἐξόχως προοδευτική ἀν λογαριάσομε δύο πράγματα. Τό πρῶτο ὅτι τήν ἐποχή ἐκείνη ο ὁρος «ἀρχαιολογία» ἔπαιρνε συχνά πλατύτερη ἔννοια. ’Επειτα, ὅτι στά χρόνια αὐτά δέδαια ή διεθνής ἴστορία εἶχε ἀρχίσει νά γίνεται ἀξιοσέβαστο ἀντικείμενο μελέτης μέ τίς ἐργασίες τοῦ

1. Τό πρῶτο Συμβούλιο ἀποτελέστηκε ἀπό τόν Πρόεδρο ’Αλέξανδρο Βαρούχα, τόν Γραμματέα I. M. Δαμιέρη, τόν Ταμία T. Βισδίζη, τόν ’Εφραίο ’Αρχείου κτλ. Γ. Λαμπάκη, τούς Συμβούλους Γ. Βρούτο καί Γ. Ζέζο.

2. ’Εφημερίς «Αἰών», 30 Σεπτεμβρίου 1883, ἄρθρο τοῦ Λ(αμπάκη).

3. Δελτίον Γον, 1903, σ. 126.

Σ. Ζαμπέλιου, τοῦ Κ. Παπαρρηγόπουλου, τοῦ πατέρα της «ένιαίας πατρώας ιστορίας», καί ἄλλων. Ἐλλά διδήποτε ἀναφερόταν σέ ἔργα βιζαντινῆς τέχνης παρέμενε ἀκατανόητο καί περιφρονημένο, ἀκόμα καί ἀπό ἀνθρώπους τῆς λογιούσυνης τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου, δ ὅποιος γιά νά χαρακτηρίσει «τά πλείστα βιζαντινῆς τεχνοτροπίας ἔργα» χρησιμοποιοῦσε τήν ἀρχαία λέξη «σικχαντά»-σιχαμένα⁴.

Στήν πρώτη αὐτή περίοδο τῆς ζωῆς της ἀπό τό 1884 ἕως τό 1911, ἐπιτελεῖ ἡ Ἔταιρεία σημαντικό ἔργο περισυναγωγῆς καί διάσωσης ἱερῶν εἰκόνων, ἀμφίων καί ἄλλων κειμηλίων. Κατόρθωσε νά προκαλέσει ἐπανειλημμένες ἐγκυκλίους τῆς Ἰερᾶς Συνόδου καθώς καί τοῦ Ὑπουργείου Ἐκκλησιαστικῶν καί Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, οἱ δόποις προέτρεπαν μονές καί ἐκκλησίες νά προσφέρουν στή Χ.Α.Ε. κειμήλια παντός εἰδους καί χρηματική ἀκόμη δοήθεια. Τό ἀποτέλεσμα τῶν ἀδιάκοπων ἐνεργειῶν ἦταν ὅτι σιγά σιγά συγκεντρώθηκε σημαντικός ἀριθμός ἔργων κινητῶν, ἐνίοτε ἄνιστης ἀξίας, ἀλλά συχνά ἀξιόλογων, ὥπως τό μοναδικό χρυσόδουλο τοῦ Ἀνδρονικού Β' Παλαιολόγου γιά τά προνόμια τῆς Μονεμβασιᾶς, χειρόγραφοι κώδικες, φορητές εἰκόνες, πολλά ἄμφια χρυσοκέντητα, ἔργα μικροτεχνίας ἀπό διάφορα ὄλικά. Γιά νά καταλάβομε τό ρυθμό περισυναγωγῆς τῶν ἀντικειμένων καθώς καί γιά τό εἶδος τῶν συλλεγομένων σημειώνομε, γιά παράδειγμα, ὅτι τό ἔτος 1901 ἀναγράφεται στό «Δελτίον» ὅτι στή συλλογή μπήκαν 571 ἀντικείμενα, δηλαδή 4 χειρόγραφα, 7 ἔντυπα βιβλία, 116 φωτογραφικά ἀπότυπα, 14 ἀπό Συλλογή ἀντικειμένων «ἀπό κατακομβῶν», 19 ἀρωματικῶν εἰδῶν τῆς ἐκκλησίας καί, τέλος, 401 διάφορα ἀντικείμενα πού δέν κατονομάζονται. «Ολα αὐτά προέρχονται ἀπό δωρεές. Σημειώνεται στό «Δελτίον» ὅτι οἱ πιό σημαντικές εἶναι τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων (29) καί τά «ἀπό τῶν κατακομβῶν» (14)⁵. Οἱ συλλογές αὐτές ἔφθασαν ἔτσι τά 10.000 κομμάτια. Μέσα σ' αὐτά ἔχει ωρίζει πολύτιμο σύνολο 2.000 περίπου φωτογραφιῶν ἀπό τίς περιοδείες τοῦ Λαμπάκη καί ἄλλες, ὅλες μέ χριστιανικά μνημεῖα καί κειμήλια.

Σημασία ἔχει ὅτι συνέχεις ἦταν οἱ προσπάθειες νά ἐκτεθοῦν ὅσα ἀξιόλογα εἶχαν συγκεντρωθεῖ γιά τό κοινό. «Υστερα ἀπό μερικές μετακινήσεις μεταφέρεται ἡ συλλογή στά ὑπόγεια τοῦ Πολυτεχνείου, ἔπειτα στά ὑπόγεια τοῦ προσωρινοῦ τότε μητροπολιτικοῦ μεγάρου (1890) καί, τέλος, κατέληξε τό 1893 σέ μιά αἴθουσα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, ὅπου παρέμεινεν ἐκτεθειμένη τριάντα χρόνια, ἔως τό 1924. Εἶχε δημοσιευτεῖ καί κατάλογος τῆς συλλογῆς, τό 1906 μέ ἐπανέκδοση τό 1908, γραμμένος ἀπό τό Γ. Λαμπάκη⁶. Τό 1924 τό μεγαλύτερο μέρος τῆς συλλογῆς μεταφέρθηκε στά

4. Σ. Λάμπρου, Παναγιώτου Δοξαρᾶ, Περὶ ζωγραφίας, Ἀθῆναι 1875.

5. Δελτίον Δον, 1904, σ. 73.

6. Κατάλογος καί Ἰστορία τοῦ Μουσείου τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας καί Τέχνης ὑπό

ύπόγεια τῆς Ἀκαδημίας, ὅπου εἶχε σχηματιστεῖ ἔνα ὑποτυπῶδες Βυζαντινό Μουσεῖο. Ἀπό τότε οἱ συλλογές τῆς X.A.E. ἀκολουθοῦν τὴν τύχη τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, ὅπου βρίσκονται ἔως σήμερα ἐκτεθειμένες ἡ φυλαγμένες, ὡς παρακαταθήκη. Ἀκόμη, ἔνα μικρό μέρος ἀμφίων, ἐπιταφίων καὶ ἄλλων μικροτεχνημάτων μεταφέρθηκε συγχρόνως στὸ «Μουσεῖο Χειροτεχνημάτων», δηλαδή στὸ σημερινό Μουσεῖο Κοσμητικῶν Τεχνῶν, ὅπου καὶ παραμένουν.

Τήν ἵδια ἐποχή δημοσιεύεται τό *«Δελτίον περιέχον τάς ἐργασίας τῆς Ἐταιρείας»* σέ δέκα τεύχη. Τό A' τό 1892, τό I' τό 1911. Περιέχει κυρίως πολύτιμες ἀναγραφές γιά ἄγνωστα τότε μνημεῖα, γλυπτά καὶ εἰκόνες, γιά παντός εἴδους χριστιανικές ἐπιγραφές πού βρίσκονταν ὅπου ὑπῆρχε ἐλληνισμός, ἐλεύθερος καὶ ὑπόδουλος. Ἄν καὶ δέν ὑπάρχει καμιά ἐπιστημονική ἐπεξεργασία τοῦ ὑλικοῦ, τό σύνολο τῶν συλλογῶν καὶ τῶν δημοσιευμάτων αὐτῶν ἀποτελεῖ πάντοτε, στό μεγαλύτερο μέρος του, συσσωρευμένο ὑλικό πληροφοριῶν ἀπό τὸν εὐρύτερο χῶρο *«τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς»*, ἀπαραιτητο ἀκόμα γιά κάθε εἴδους ἔρευνα, καὶ γιά θέματα ἄσχετα μὲ τὴν τέχνη, γιά περιστάσεις καὶ νοοτροπίες τοῦ ἐλεύθερου καὶ τοῦ ὑπόδουλου, τότε, ἐλληνισμοῦ.

Ο ἀνθρωπος πού ἐργάστηκε περισσότερο γιά τήν πραγματοποίηση τῶν ἀρχικῶν σκοπῶν τῆς X.A.E. *«ἡ ψυχή τῆς Ἐταιρείας»* ἦταν δ Γεώργιος Λαμπάκης, διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἐρλαγγης, δ ὅποιος διέθετε περισσότερο πάθος καὶ λιγότερη ἐπιστήμη. Γιά τήν ὑπηρεσία του στό Παλάτι –τά φιλανθρωπικά τῆς βασίλισσας Ὀλγας— περιεχόταν συνεχῶς ὅλους τοὺς τόπους καὶ δέν ἀφῆνε εὐκαιρία νά ἀποσημειώνει τά πάντα καὶ συχνά νά τά φωτογραφίζει. Συνάμα φρόντιζε νά θερμαίνει παντοῦ τό ζῆλο γιά προσφορές στήν *Ἐταιρεία* καὶ ἔδρισκε τόν καιρό νά ἀγωνίζεται γιά νά σώσει τά ψηφιδωτά στό Δαφνί *ἡ τά λείψανα τῆς μονῆς τῆς Ἁγίας Φιλοθέης* –τώρα μητροπολιτικό μέγαρο—, νά φροντίζει γιά τήν ἔκθεση τῶν συλλογῶν, νά συντάσσει μόνος του καὶ νά δημοσιεύει τό Δελτίον. Συγχρόνως δημοσιεύει σέ πολλά περιοδικά, *«Σιών»*, *«Ἐβδομάς»* κ.ἄ., μικρές μελέτες –περί τίς 300– καὶ μερικές μεγαλύτερες, ὅπως γιά τό Δαφνί, *«Οἱ Ἐπτά Ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως»* καὶ ἄλλα. Ο θάνατος τοῦ Γ. Λαμπάκη –Μάρτιος 1914–, πού συμπίπτει σχεδόν μέ τήν ἀρχή τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου, σημαίνει τό τέλος τῆς πρώτης καὶ γόνιμης περιόδου τῆς X.A.E.⁷.

Στά 1923 ἡ *Ἐταιρεία* ἀρχίζει καὶ πάλι νά δρᾶ μέ μερικούς παλαιούς συμβούλους, ἄλλα ἀνανεωμένη μέ σημαντικά πρόσωπα τῆς ἐποχῆς. Ἐμψυ-

Γ. Λαμπάκη, 1906, 6' ἔκδοση 1908.

7. Ἡ οὐσιαστικότερη βιογραφική σημείωση καὶ χαρακτηρισμός γιά τό Γ. Λαμπάκη ἔχει γραφεὶ ἀπό τό Χρυσόστομο Παπαδόπουλο, μητροπολίτη Ἀθηνῶν, Δελτίον X.A.E., τεύχος A', 1924, σ. 2-7.

χωτής ὁ ἀρχαιολόγος Ἀλέξανδρος Φιλαδελφεύς, Γενικός Γραμματέας, Πρόεδρος ὁ Σπ. Παπαφράγκος, ἀντιπρόεδροι οἱ Γ. Σωτηρίου καὶ Κ. Δυοδούνιώτης. Στό νέο καταστατικό διατυπώνονται οἱ σκοποί τῆς Ἐταιρείας μέ τρόπο κάπως διαφορετικό. Ἡ «περισυναγωγή» δέν ἐπιτρέπεται πιά ἀπό τὸν ἀρχαιολογικὸν νόμο, ἔξακολονθεῖ ὅμως νά ἀποσκοπεῖ ἡ Ἐταιρεία –παραθέτω— «εἰς τὴν σπουδὴν, διάσωσιν καὶ διαφύλαξιν τῶν μνημείων καὶ ἱερῶν κειμηλίων τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητας καὶ εἰς τὴν μελέτην καὶ διαφάτισιν τῆς ἴστορίας τῆς χριστιανικῆς τέχνης καὶ θρησκείας ἡμῶν». Καθορίζεται ἀκόμη ἀνάμεσα στοὺς σκοπούς «ἡ ἵδρυσις Πινακοθήκης καὶ Σχολῆς ἀγιογραφίας, ἵνα οἱ ἀγιογράφοι σπουδάζωσι μετ' ἐπιστήμης καὶ τέχνης καὶ ἀκολουθῶσι τούς παραδεδεγμένους ἀρχαίους καὶ σοβαρούς τύπους τῆς ἡμετέρας δρθοδόξου ἐκκλησίας»⁸. Συμπεραινομε ὅτι ὁ καιρός ἦταν φαίνεται ὡριμός γιά νά ἐμφανιστεῖ ὁ Φ. Κόντογλου, καλλιτέχνης ἄσχετος τότε μέ τὴν Ἐταιρεία, ὁ δοποῖος ὅμως πραγματοποιεῖ τὸ σκοπό αὐτό. Στοὺς τέσσερις τόμους πού δημοσιεύονται στή δεύτερη αὐτή περίοδο, πού κρατᾶ ἔως τὸ 1928, οἱ περισσότερες ἐργασίες εἶναι μελέτες μέ ἐπιστημονικότερες προθέσεις, ἀλλά δέ λείπουν οἱ πάντοτε χρήσιμες καταγραφές εἰκόνων καὶ ἐπιγραφῶν.

Καινούργια ζωή παίρνει ἡ Χ.Α.Ε. ὅταν τό 1932 ἀναλαμβάνουν τή διοίκηση νέοι τότε καὶ λαμπροί ἐπιστήμονες, ὁ Νίκος Ἀ. Βέης, Πρόεδρος, ὁ Ἀν. Ὁρλάνδος, Ἀντιπρόεδρος, ὁ Γ. Σωτηρίου, Γενικός Γραμματέας καὶ ὁ Ἀνδρέας Ξυγγόπουλος, Εἰδικός Γραμματέας. Τό νέο καταστατικό δρίζει σκοπούς λιγότερο συγκεκριμένους, ἀλλά εὐρύτερους: «εἶναι πᾶσα ἐπιστημονική ἐν γένει ἐργασία ἀφορῶσα εἰς τὴν Χριστιανικήν ἀρχαιολογίαν ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ αὐτῆς ἐννοίᾳ»⁹. Ἀπό τὸν τρόπο πού πραγματοποιήθηκαν τελικά στά ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια 1933-1940–οἱ δριζόμενοι σκοποί, συμπεραινομε ὅτι τό ἐνδιαφέρον ἀπλωνόταν καὶ στήν ἐκκλησιαστική μουσική, στά λειτουργικά κείμενα καὶ, ἐν μέρει, καὶ στή φιλοσοφία. Ἔως τό 1940 ἐκδίδονται τέσσερις τόμοι τοῦ περιοδικοῦ μέ τὸν τίτλο *Πρακτικά τῆς Χ.Α.Ε.* πού ἀποτελούσαν παράρτημα του προσωπικοῦ περιοδικοῦ πού ἔξεδιδε ὁ Πρόεδρος Νίκος Βέης (Bees), τό «Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher». Ἐχουν μεγαλύτερο σχῆμα, μέ ἄρτια ἐκτύπωση καὶ μέ πλούσιο περιεχόμενο ὑψηλῆς ἐπιστημονικῆς στάθμης. Παράλληλα, δργανώνονται κάθε χρόνο σειρές ἐπιστημονικῶν ἀνακοινώσεων.

Σημαντικό καὶ πρωτοποριακό ἔκεινημα στήν περίοδο αὐτή ἦταν τό ἐρευνητικό πρόγραμμα πού ἀνέλαβε τό 1937 νά ἐκτελέσει ἡ Χ.Α.Ε. σέ συνεργασία μέ τό διάσημο τότε γερμανό καθηγητή H. Lietzmann, πού ἦταν καὶ ὁ ἐμπνευστής του. Πρόκειται γιά τό Corpus τῶν χριστιανικῶν ἐπιγρα-

8. Στό ἴδιο, σ. 83.

9. Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις Χ.Α.Ε., περ. Γ', τ. Α' (1933), σ. 150.

φῶν τῆς Ἑλλάδας, μέχριον τόν εὔπορο φιλότεχνο αἰγυπτιώτη ἀείμνηστο Δημήτριο Τζιρακόπουλο. Συγκεντρώθηκε τότε ἀπό νεότερους συνεργάτες σημαντική ποσότητα ἐπιγραφικοῦ ὑλικοῦ ἀπό διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδας, ἀλλά ὁ πόλεμος, ἡ κατοχή, οἱ πολιτικές ἀλλαγές στήν Αἴγυπτο σταμάτησαν τή μακρᾶς πνοῆς αὐτής προσπάθεια. Μόνο ἔνα τεῦχος τυπώθηκε τότε ἀπό τὸ Ν. Βέη. Μετά τὸν πόλεμο, δημοσιεύτηκε ἄλλο ἔνα τεῦχος¹⁰.

Σήμερα ἡ Ἐταιρεία θά ἡταν ἔτοιμη νά ἀξιοποιήσει τό συγκεντρωμένο ὑλικό καὶ νά συνεχίσει τήν ἔρευνα καὶ περισυλλογή καθώς καὶ τή δημοσίευση, φτάνει νά ἔρδισκε τά μέσα τά οἰκονομικά σέ μόνιμη βάση γιά τό θεμελιακό αὐτό ἔργο ἐπιστημονικῆς ὑποδομῆς. Καί ὅπως εἶναι γνωστό τά ἔργα αὐτά τῶν οὐμανιστικῶν ἐπιστημῶν εἶναι τόσο λιτά, τόσο σεμνά καὶ ὀλιγοδάπανα σέ σχέση μέ ἄλλα, ὥστε δέ θά δυσκόλευναν κανέναν, ἃν ἔρδισκαν λίγη στοργή ἀπό ἐκεῖ πού τήν περιμένουν.

Μετά τήν κατοχή ἔαναζωντανεύει ἡ Χ.Α.Ε. μέ τήν ἴδια διοίκηση. Ξαναρχίζουν οἱ ἐτήσιες σειρές ἀνακοινώσεων ἐπιστημονικῶν πού θεομάνουν, παρά τίς κακογίας τῶν καιρῶν, τήν ἔρευνητική διάθεση. Μετά τό θάνατο τοῦ Ν. Βέη τό 1958, γίνεται Πρόδρομος ὁ Γ. Σωτηρίου, Ἀντιπρόδρομος ὁ Ἀν. Ὁριάνδος καὶ Γενικός Γραμματέας ἡ ταπεινότης μου –ὅπως θά λεγε ὁ Βέης. Τό 1965 τό Γ. Σωτηρίου διαδέχεται στήν Προεδρία ὁ Ἀν. Ὁριάνδος, ἔως τό 1979, δόποτε τόν διαδέχεται ὁ Μαν. Χατζηδάκης, μέ Γενικό Γραμματέα τόν κ. Χαρ. Μπούρα καὶ ταμία τόν κ. Παύλο Λαζαρίδη. Μόλις τό 1960 ἡ Χ.Α.Ε. εἶναι σέ θέση νά ξαναρχίσει τήν ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ τῆς, ἐπιστρέφοντας στόν ἀρχικό τίτλο «Δελτίον» τῆς Δ' περιόδου, σέ ἀνανεωμένη μορφή, μέ ἵδιαίτερη προσοχή στήν ἄρτια εἰκονογράφηση. Τό «Δελτίον» εἶναι τώρα διεθνῶς τό μόνο περιοδικό ἀφιερωμένο σχεδόν ἀποκλειστικά στή βυζαντινή καὶ μεταβυζαντινή τέχνη, σέ ἐπίπεδο αὐστηρά ἐπιστημονικό, καὶ ἀποτελεῖ τό κυριότερο ὅργανο γιά τή δημοσίευση ἔργασιῶν τῶν Ἑλλήνων κυρίως ἰστορικῶν τῆς βυζαντινῆς τέχνης. "Έχουν ἔκδοθεῖ ἔως τώρα ἔνδεκα τόμοι, ὁ καθένας ἀφιερωμένος στή μνήμη ἐνός ἐκλιπόντος ἔργατη τῆς ἐπιστήμης μας, δικοῦ μας ἡ ἔνεσην. Ὁ 12ος τόμος, θέλομε μέ τόν ὅγκο καὶ τό περιεχόμενο νά ἀποτελέσει τό ὑπαρκτό τεκμήριο τοῦ ἐօρτασμοῦ τῆς Ἐκατονταετίας. Θά περιέχει τίς ὄμιλίες πού θά ἀκουστοῦν ἐδῶ, μελέτες ὅσων ἐκλήθησαν καὶ δέν μπόρεσαν νά ἔρθουν καὶ πολλές ἄλλες ἔργασίες.

Παράλληλα, δημοσιεύονται ἀραιότερα αὐτοτελή ἔργα σέ μία σειρά μέ τόν

10. 1. Corpus der Griechisch-Christlichen Inschriften von Hellas, Herausgegeben von H. Lietzmann, Nikos A. Bees und G. Sotiriou, Band I. Die Griechisch-Christlichen Inschriften des Peloponnes. Herausgegeben von N. A. Bees (Βέης), Band I, Isthmos - Korinthos, Athen 1941.
2. Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ τῆς Ἑλλάδος, Τόμος 1, Μέρος Α', Δ'-Θ' αι. μ.Χ. The Greek Christian Inscriptions of Crete by A. C. Bandy (Μπέντης). Ἔκδ. Χριστ. Ἀρχ. Ἐταιρείας, Ἀθῆναι 1970.

τίτλο «Τετράδια Χριστιανικής Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης». Ἐχουν δημοσιευτεῖ στὴ σειρά δύο τόμοι καὶ τυπώνεται τρίτος. Ἀκόμα, ἐτοιμάζονται τὰ εὐρετήρια ὅλων τῶν τόμων πού ἔχουν δημοσιευτεῖ ἔως τώρα ἀπό τὴν πρώτη περίοδο ἔως καὶ τὴν τέταρτη¹¹.

Γιά τὸ σημερινό διοικητικό συμβούλιο τῆς Ἐταιρείας εἶναι βαριά ἡ κληρονομιά πού μᾶς ἄφησε ἡ προηγούμενη γενεά τῆς X.A.E., γενεά πρωτοπόρων στὴν Ἑλληνικὴ ἐπιστήμη τῆς βυζαντινῆς τέχνης. Ἐκτός ἀπό τὸ Βέη πού ἐμφανίζεται τὸ 1900, οἱ Σωτηρίου, Ὁρλάνδος καὶ Ευγγόπουλος εἶχαν ἐμφανιστεῖ στὴ δεύτερη δεκαετία τοῦ αἰώνα μας καὶ οἱ δύο τελευταῖοι ἔξελιπαν στὴν ὅγδοη δεκαετία του. Στὴ διάρκεια δηλαδή τοῦ μεγαλύτερου μέρους τοῦ 20οῦ αἰώνα, οἱ ἀνθρωποι αὐτοί εἶχαν τὴν εὐκαιρία νά θεμελιώσουν καὶ νά διδάξουν τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα κυρίως τῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδας καὶ γ' αὐτό οἱ ἐπόμενες γενεές τούς χρωστοῦμε πολλά.

Ἐμεῖς ἔχομε συνείδηση ὅτι οἱ καιροί ἀλλαξαν. Ὁ ἀριθμός τῶν νέων ἀρχαιολόγων ἀλλά καὶ ἀρχιτεκτόνων πού ἀσχολοῦνται μὲ τὴ βυζαντινή τέχνη στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία καὶ στὶς πανεπιστημιακές ἔδρες ἔχει αὐξηθεῖ, θά ἔλεγα τρομακτικά, οἱ περισσότεροι ἀπό αὐτούς ἔχουν καὶ πολλές εὐθύνες ἀπέναντι στὰ μνημεῖα τοῦ τόπου. Ξέρομε τὴν ἀνεπάρκεια τῆς προετοιμασίας τῶν νέων ἐπιστημόνων γιά τὸ δύσκολο ἔργο τους ἀπό τὶς πανεπιστημιακές σπουδές καὶ αἰσθανόμαστε τὸ χρέος νά βοηθήσουμε ὅσο μποροῦμε, μιά πού ἐμεῖς ἀνήκομε σέ παλαιότερες γενεές καὶ θεωρούμαστε, ἐκ τῶν πραγμάτων τουλάχιστον, ἐμπειρότεροι.

Στά πλαίσια αὐτῶν τῶν ἀνησυχιῶν κρίναμε ὅτι οἱ σειρές τῶν ἑτήσιων δλίγων διαλέξεων, πού εἶχαν διακοπεῖ στὴ διάρκεια τῆς δικτατορίας καὶ εἶχαν ξαναρχίσει τὸ 1974, ἥταν πιά ἀνεπαρκεῖς. Γι' αὐτό ὁργανώνομε ἀπό τὸ 1981 ἑτήσια συμπόσια, ὅπου πενήντα περύπον "Ἐλληνες διμιλητές, κυρίως νέοι, ἔχουν τὴν εὐκαιρία νά ἀνακοινώσουν νέα εύρήματα ἢ νέες ἀπόψεις, πού δρίσκουν ἀμεση ἀπήχηση σέ συζητήσεις πού ἀκολουθοῦν. Οἱ περιλήψεις τῶν ἀνακοινώσεων δημοσιεύονται ἐγκαίρως, ὥστε ἡ γόνιμη αὐτή ἐπικοινωνία μεταξύ τῶν νέων καὶ ἀνάμεσα στούς νέους καὶ τούς παλαιότερους νά παίρνει ἀμέσως κάποια σταθερότερη καὶ ἐλεγχόμενη μορφή. Ἡδη ἔχουν γίνει στὴν Ἀθήνα τέσσερις συναντήσεις καὶ τὸ 1985 ἡ πέμπτη θά γίνει στὴ Θεσσαλονίκη. Μελετοῦμε ἀκόμα νά ὁργανωθοῦν σεμινάρια γιά τὴν τεχνικὴ τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τή μουσειολογία καὶ ἄλλα ἐρευνητικά προγράμματα.

11. 1. Ἀγ. Βασιλάκη-Καρακατσάνη, Οἱ τοιχογραφίες τῆς Ὀμορφῆς Ἐκκλησιᾶς στὴν Ἀθήνα, μέ ἀγγλ. περιληψη. Ἀθήνα 1972, σχ. 80, σ. 150, πίν. 58. 2. Th. Chatzidakis Bacharas, Les peintures murales de Hosios Loukas. Les chapelles occidentales. Athènes 1982, σχ. 4o, σ. 220 καὶ 96 πίνακες μέ 112 εἰκόνες. 3. G. Zacos, Byzantine Lead Seals, compiled and edited by John Neskitt, vol. two, Nos 1-1089. Ἀθήνα-Berne, σχ. 4o, σ. XXIX+543, πίν. 100.

Κυρίες καὶ Κύριοι,

‘Ο κύκλος τῆς ἑκατονταετίας πού ἀρχίζει τό 1985 μᾶς δρίσκει μέ τό δάρος νέων εὐθυνῶν σέ διαφορετική κλίμακα ύποχρεώσεων, τήν δποία προσδιορίζουν οἱ ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς. Εἴμαστε ἐν τούτοις αἰσιόδοξοι ὅτι, ἂν καὶ πάντοτε ἐνδεεῖς στά οἰκονομικά, μέ τή συμπαράσταση τοῦ ‘Υπουργείου, πού ἔχει ἀρχίσει νά γίνεται πιό αἰσθητή, θά μπορέσουμε νά πραγματοποιήσουμε ὅσα σχεδιάζομε.

Εὐχαριστοῦμε τήν κυρία ‘Υπουργό καθώς καί τίς Διευθύνσεις τῶν Συνεδρίων καὶ τῶν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων γιά τήν ἄμεση ἔως τώρα βοήθεια καὶ ἐλπίζομε νά ἔχομε πλουσιότερη τήν πολύτιμη συμπαράσταση τοῦ ‘Υπουργείου καὶ στό μέλλον.

Εὐχαριστοῦμε τό Βυζαντινό Μουσεῖο γιά τή σπουδαία ἔκθεση πού δργάνωσε γιά νά τιμήσει τά ‘Εκατό Χρόνια.

Τέλος, εὐχαριστοῦμε τούς ἀγαπητούς συναδέλφους πού ἥρθαν ἀπό μακριά γιά νά συνεορτάσουμε, καθώς καὶ δλους ὅσοι μέ τήν παρουσία ἦ καὶ μόνο μέ τήν καρδιά τους εἶναι κοντά μας.